

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 75/74(096.5):728.82(497.4)Tuštanj pri Moravčah)

Prejeto: 25. 5. 2009

Damir Globočnik

dr. umetnostne zgodovine in muzejski svetovalec, kustos za umetnostno zgodovino in galerijsko dejavnost,
Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI-4000 Kranj
e-pošta: damir.globocnik@guest.arnes.si

Slike in grafike v dvorcu Tuštanj

IZVLEČEK

Provenienca slik, grafik in tiskanih reprodukcij v dvorcu Tuštanj je večinoma neznana. Med njimi ni likovnih del, ki so krasila dvorec konec 17. stoletja in v 18. stoletju, ko je bil ta v lasti grofovske rodbine Lichtenberg. Likovna dela so najbrž prišla v dvorec Tuštanj po letu 1800. Novi lastnik Ignac Scaria je dvorec opremil tudi s portretom soproge Johanne, rojene Widmayer, in portretoma dveh ženinih sorodnikov, ki jih je leta 1796 naslikal Janez Andrej Herrlein. V zbirki izstopa nekaj sakralnih kompozicij in grafik iz 18. stoletja. Slika Smrt sv. Frančiška Ksaverja je bila nekdaj v oltarju v cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah. Iz 18. stoletja je tudi slika Sv. Vincenc Ferrerski. Signirana in datirana oltarna slika Sv. Janeza Nepomuka v kapeli ob vhodu v dvorec spada med najkvalitetnejša dela poznobaročnega slikarja Leopolda Layerja (1752–1828). Nastala je v času, ko je bil lastnik Tuštanj Jožef Scaria. Osrednji motiv slike je soočenje Janeza Nepomuka z Marijo in Jezusom, ki se morda navezuje na motiviko fresk v kapeli.

KLJUČNE BESEDE

Grad Tuštanj, slike, grafike, interierji, Janez Andrej Herrlein, Leopold Layer, sv. Janez Nepomuk

ABSTRACT

PAINTINGS AND GRAPHICS AT THE TUŠTANJ MANOR

The provenience of the paintings, graphics and printed reproductions at the Tuštanj manor is mainly not known. Works of art that decorated the manor at the end of the 17th century and in the 18th century when it was in possession of the count's family Lichtenberg, are not among them. The works of art were brought at the Tuštanj manor presumably after the year 1800. The new owner Ignaz Scaria decorated the manor with a portrait of his wife Johanna, born Widmayer, and with portraits of two relatives of his wife, painted in 1796 by Johann Andreas Herrlein. Outstanding in the collection are some sacral compositions and graphics from the 18th century. The painting The death of St. Francis Xavier was in time past in the altar in the church of St. Peter and Paul at Vrhpolje. Also from the 18th century is the painting St. Vincent Ferrer. The signed and dated altar painting of St. John Nepomucene in the chapel at the entrance into the manor belongs in the most quality works of art of the late baroque painter Leopold Layer (1752–1828). It originates from the time when the owner of Tuštanj was Josef Scaria. The central motive of the painting is the confrontation of John Nepomucene with Mary and Jesus, which presumably links to the motives of frescoes in the chapel.

KEY WORDS

Tuštanj castle, paintings, graphics, interiors, Johann Andreas Herrlein, Leopold Layer, St. John Nepomucene

Provenienca slik, grafik in tiskanih reprodukcij, ki so del notranje opreme "muzejskega" dela dvorca Tuštanj (pet sob v nadstropju južnega trakta), je večinoma neznana. Že ob bežnem pogledu lahko zapišemo preliminarno ugotovitev, da med njimi ni likovnih del, ki so krasila dvorec konec 17. stoletja in v 18. stoletju, ko je bil ta v lasti grofovske rodbine Lichtenberg. Med današnjo likovno opremo namreč ne zasledimo družinskih portretov, drugih slik in številnih bakrorezov "holandskega" izvora, ki jih omenjata zapuščinska inventarja iz let 1712 in 1757, saj so likovna dela Lichtenbergi ob prodaji dvorca najbrž zadržali zase.

Zato lahko predvidevamo, da so vsa likovna dela prišla v dvorec Tuštanj po letu 1800. Novi lastnik Ignac Škarja (Ignaz Scaria) je dvorec opremil tudi s portretom soproge Ivane Škarja (tudi Johanna Scaria), rojene Widmayer, in portretoma njenega brata in sestre.

Vse tri portrete je leta 1796 naslikal Janez Andrej (Johann Andreas) Herrlein (ok. 1739–1817). Herrlein je bil rojen v Kleinbarsdorfu na Würzburgskem v Nemčiji. Okrog 1778 se je preselil v Ljubljano, kjer je služboval kot učitelj risanja na normalki. Leta 1804 se je upokojil. Leta 1809 in pozneje je deloval tudi v Karlovcu in Zagrebu. Uveljavil se je kot portretist ljubljanskega srednjega sloja (mdr. 39 portretov članov ljubljanskega strelskega društva) in slikar vedut, religioznih, mitoloških in alegoričnih motivov ter miniatur.

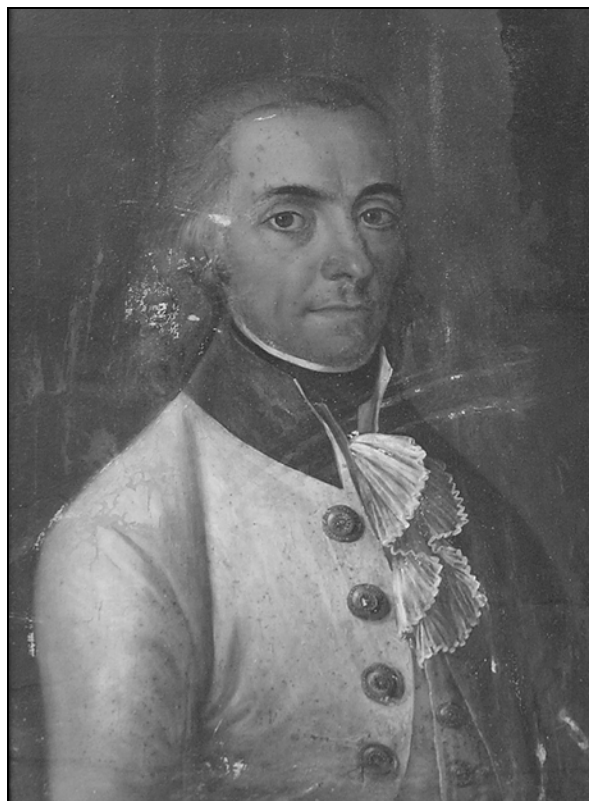
Portreti so signirani in datirani na hrbtni strani, pripisane so tudi rojstne letnice portretirancev.

1. *Johanna Scaria, rojena Widmayer, 1796*, olje na platnu (pod steklom), 65 x 45,5 cm (napis na hrbtni strani: Johanna Scarin, gebohrne Widmaÿer den 1ten May 759. / Gemahlen von Herrlein 796, kasnejši pripis: Gestorben den 27ten Jan 814.) Portretiranka je upodobljena v starosti 37 let. Barva je razpokana, ponekod se je odluščila.

2. *Alojzij Franc Widmayer, 1796*, olje na platnu (pod steklom), 65 x 45,5 cm (napis na hrbtni strani: Aloÿsius Franz Widmaÿer, gebohren den 2ten 7^{ber} 763. / Gemahlen von Herrlein 796.). Portretiranec je naslikan v starosti 33 let. Barvna plast je poškodovana, barva se je ponekod odluščila.

3. *Ana Marija, rojena Widmayer, 1796*, olje na platnu (pod steklom), 65 x 45,5 cm (napis na hrbtni strani: Anna Maria Widmaÿer, gebohren den 21ten April 775. / Gemahlen von Herrlein 796.). Portretiranka je bila v času nastanka portreta stara 21 let.

Herrlein je vse tri portretirance naslikal po isti portretni šabloni v dopasnem izrezu in v rahlem tričetrtinskem zasuku v levo. Oči so uprte naravnost v gledalca. Zaradi nevtralnega temno rjavega ozadja so lahko prišla do izraza skrbno naslikana oblačila in nakit, ki imajo vlogo znamenj upodobljenčevega družbenega statusa.

Janez Andrej Herrlein: Alojzij Franc Widmayer, 1796, olje na platnu, 65 x 45,5 cm.

Zapuščinski inventar za Ignacom Scario z dne 19. avgusta 1817, ki se je ohranil v arhivu dvorca Tuštanj, je glede likovne opreme redkobeseden. Zapuščinski inventar našteva naslednja likovna dela: 6 manjših slik z različnimi motivi v predsobi, 8 velikih bakrorezov v pozlačenih okvirjih in 6 manjših slik v jedilnici, portret cesarja Jožefa II. ("Sitzzimmer") ter načrt Gradca v okvirju (spalnica).

Delo neke druge slikarske roke je dvojni portret vnukinj Ignaca in Ivane Scaria oziroma hčerk Jožefa in Helene Scaria, Amalijs in Maksimilijane (olje na platnu, 47 x 41,7 cm).¹ Amalijs Scaria (kasneje poročena Detela) sedi na stolu. V desni roki drži ptico, ki se z glavo nagiba proti njenim prsim. Svetlolasa Maksimilijana Scaria (lastnica Tuštanja med 1849 in 1873) stoji za njo in se z rokama naslanja na stol. Sestri Scaria sta kljub deklinski dobi predstavljeni dovolj individualizirano. Slika zaradi lazurnega barvnega nanosa, ki je mestoma razpokan, porcelanastega inkarnata in kompozicij-

¹ Sliko, ki je bila uničena zaradi vpliva vlage in industrijsko pripravljenega platna, je leta 2007 restavriral Katarina Furlan za diplomsko nalogo na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani. Odpravljene so bile deformacije slikovnega nosilca. Utrditev z voščeno smolno maso in retuše (Furlan, *Konserviranje in restavriranje portreta Amalijs in Maksimilijane Škarja*, 72 str.).

Janez Andrej Herrlein: *Ana Marija Widmayer*, 1796, olje na platnu, 65 x 45,5 cm.

skega izreza v obliki tonda spominja na povečavo slikane portretne miniaturre, kakršne so bile popularne do sredine 19. stoletja, ko jih je izpodrinila fotografija.

Smrt sv. Frančiška Ksaverja, olje na platnu, 210 x 120 cm.

Poznobaročna slika je bila nekdanj v oltarju sv. Frančiška Ksaverja v cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah. Oltar je bil v plitvi kapeli na evangelijski strani (danes je tu oltar Matere božje). Ob sliki sta bila kipa sv. Petra in Pavla, ki so ju prestavili v kapelico pri župnišču in kasneje prenesli v župnišče na Rakeku.²

Čaščenje sv. Frančiška Ksaverja je v cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah, kjer so Lichtenbergi imeli beneficij, omenjeno že pred letom 1734.³ Vrhpoljska cerkev je bila barokizirana 1765.⁴

Svetnik diagonalno leži na rogoznici pod nadstreškom razpadajoče kolibe. Roki s križem ima

položene na prsi. Nad deskami, ki pokrivajo streho kolibe, so nebeški oblaki. Iz Božjega očesa na svetnika pada pramen nebeške svetlobe. Svetnikov obraz osvetljuje tudi svetniški sij za njegovo glavo. Levo od svetnika se v ozadju odpira pogled na nevihtno morje. Strela udarja na ladjo, ki pa jo, kot tudi nekatere druge motivne poudarke, komajda lahko razberemo zaradi uničene barvne plasti.

Slika je potemnela, barvna površina je poškodovana in razpokana (zlasti v zgornjem in spodnjem delu). Lak je propadel, barva se je ponekod odluščila. Platno je v spodnjem delu predrto. Slika je potrebna restavracije.

Umirajoči Frančišek Ksaver, olje na platnu, 79 x 56 cm (mere okvirja)

Najbrž preprost posnetek starejših predlog iz 19. stoletja. Sv. Frančišek Ksaver je predstavljen v nekoliko drugačni ikonografski shemi. Svetnik ima roki na prsih. Njegov pogled je usmerjen v križ, ki mu ga z neba prinašata puta. Križ je obdajal venec angelskih glav, od katerih so se ohranile štiri.

Slika, ki je bila nekoč morda v nekem oltarju, je namreč močno obrezana. Ohranil se je samo osrednji del, ki je ohlapno pritrjen v okvir v velikosti 79 x 56 cm. Del platna je v zavihku, ki je nastal zato, da je bil lahko uporabljen manjši okvir. Svetnik je bil

Smrt sv. Frančiška Ksaverja, olje na platnu, 210 x 120 cm.

² Stražar, *Moravska dolina*, str. 268.

³ Prav tam, str. 269.

⁴ Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, str. 455.

Umirajoči Francišek Ksaver, olje na platnu, 79 x 56 cm (mere okvirja).

naslikan celopostavno, podobno kot na oltarni sliki iz vrhpoljske cerkve. Platno je delno sprhnelo. Barvna plast je poškodovana in umazana ter odstopa od platna. Močno prizadeta slika je potrebna čiščenja, utrditve in restavracije.

V literaturi srečamo podatek, da sta dve sliki v dvorcu iz 17. stoletja (*Trpeči Kristus* in *Smrt sv. Franciška Ksaverja*).⁵

Najbrž lahko nastanek obeh slik sv. Franciška Ksaverja povežemo s svetnikovim čaščenjem v cerkvi sv. Franciška Ksaverja v Radmirju pri Gornjem Gradu, ki so ga spodbujali jezuiti. Za cerkev v Radmirjah je sliko z motivom svetnikove smrti leta 1715 naslikal Janez Mihael Rainwaldt. Rainwaldtova slika je zaslovela kot čudodelna. Njeno popularnost so razširjale podobice. Po grafični predlogi Rainwaldtove slike (morda podobica Christofa Dietla iz 1729 ali podobica Josepha in Andreasa Schmutzerja iz 1736) je najbrž v 18. stoletju nastala tudi slika *Smrt sv. Franciška Ksaverja* iz vrhpoljske cerkve.

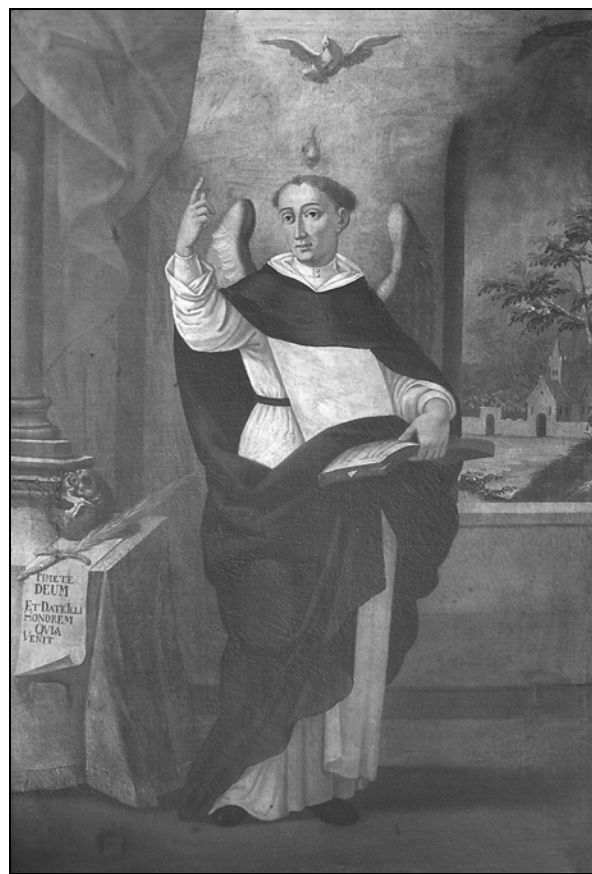
Sv. Vincenc Ferrerski (najbrž 18. stoletje, olje na platnu, 101 x 71 cm).

Ena kvalitetnejših slik z nabožno motiviko je v dvorcu Tuštanj šele četrto stoletja. Slika naj bi bila kupljena v ljubljanski galeriji Antika.⁶ Kot potrjuje

korrespondenca med sestrama Milico Pirnat in Barbaro Pirnat, je sliko poklonila Barbara Pirnat leta 1985 ob rojstnem dnevu brata Dominika Pirnata.⁷

Španski dominikanec sv. Vincenc Ferrerski je upodobljen v drži pridigarja. V levi roki drži knjigo, z dvignjenim prstom desne roke oznanja Kristusa sodnika. Nad glavo ima plamen, nad katerim je glob kot simbol svetega Duha. Oblečen je v belo-črn habit. Svetnik ima krila, ker ga je papež primerjal z angelom, ki ga je poslal Bog, da bi spreobrn timer grešnika. Na mizi so lobanja, ognjeni meč in listina, na kateri so zapisane besede iz Janezovega Razodetja: TIMETE DEUM ET DATE ILLI HONOREM QUIA VENIT.⁸

Slika spada v serijo sorodnih upodobitev sv. Vincenca Ferrerskega, ki so v 18. stoletju nastale pod vplivom rimskega slikarja in grafika Carla Maratte (1625–1713). Jedkanico z motivom sv. Vincenca

Sv. Vincenc Ferrerski, olje na platnu, 101 x 71 cm.

Fotografijo hrani Narodna galerija v Ljubljani (First, *Carlo Maratta in barok na Slovenskem*, str. 4).

⁷ Razglednica Milice Pirnat z dne 10. 5. 1985 in pismo Milice Pirnat Barbki (Barbari) Pirnat z dne 14. 5. 1985 (razglednica in pismo sta zataknjena za podokvir na hrbtni strani slike).

⁸ Timete Deum et date illi honorem quia venit hora Judicii Ejus, lat. Bojte se Boga in izkažite mu čast, kajti prišla je ura njegove sodbe (Razodetje sv. Janeza, Apokalipsa 14, 6).

⁵ Lavrič, *Odsev blišča moravških gradov*, str. 130.

⁶ Leta 1966 je bila slika fotografirana v galeriji Antika.

Ferrerskega kot pridigarja je po Marattovi risbi izdelal učenec Andrea Procaccini (1671–1734/43). Po njej sta se med drugim zgledovala Valentin Metzinger (okrog 1740) in Fortunat Bergant (1766).⁹

Ostale slike

- *Ecce homo* (Kristus trpin, *Trpeči Kristus*), olje na platnu, 77,5 x 59 cm. Slika je najbrž nastala v 18. stoletju po starejši grafični predlogi (npr. grafika Tizianove slike *Ecce homo* iz 1548). Platno je pritrjeno na les in delno poškodovano z žebli.
- *Sv. Jožef z malim Jezusom* (olje na platnu, pod steklom, 39 x 31 cm)
- *Križanje*, 1826 (olje na platnu, 64 x 47,5 cm)
- *Sv. Jurij* (olje na platnu, 50,5 x 35,5 cm). Sv. Jurij na nebeških oblakih, ob njem angela s palmo mučeništva in sulico, pod njim ranjeni zmaj. Spodaj desno: obglavljenje sv. Jurija pred vrati palestinskega mesta Lydda-Diospolis leta 305.
- *Sv. Jožef z lilijo* (olje na platnu, 49 x 39 cm)
- *Mati Božja z blagoslovljajočim Detetom* (olje na platnu, 60 x 50 cm)
- 8. postaja *Križevega pota* (olje na platnu, 100 x 75 cm)

Marija pri branju (olje na platnu, 54 x 39,5 cm).

Za predlogo osmemu prizoru Križevega pota (*Jezus tolaži jeruzalemske žene*) je služil Križev pot avstrijskega nazarenskega slikarja Josepha Führichta iz cerkve sv. Janeza Nepomuka na Dunaju (1844–1846), ki so ga od srede 19. do začetka 20. stoletja na Slovenskem množično posnemali.

- *Sv. Notburga* (olje na platnu, 42 x 33 cm)
- *Marija pri branju* (olje na platnu, 54 x 39,5 cm). Kompozicija je povzeta po sliki *Oznanjenje* (1773) iz župnijske cerkve Marijinega oznanjenja v Velesovem, ki je delo znamenitega avstrijskega pozorokokojskega slikarja Martina Johanna Schmidta, imenovanega Kremser-Schmidt (1718–1801).

V zbirki slik podobno kot na raznih okvirjenih tiskih, podobnicah in reprodukcijah prevladuje sakralna motivika. Tihožitja in krajine oziroma vedute so skromno zastopani. Krajina je samo ena (Pogled na Blejski otok in grad, olje na platnu, 48 x 70 cm).

Dve večji, močno poškodovani tihožitji (obe olje na platnu, 70 x 100 cm) bi bilo predrzno povezati z omembo dveh enakih slik s sadjem v inventarnem zapisniku iz leta 1757. Drobni tihožitji (obe olje na platnu, 20 x 27 cm) pa sta bili morda del večje serije.

Slike na steklo

- *Sv. Lenart*, 31 x 19,5 cm
- *Kristusov grob*, 21 x 30 cm
- *Srce Jezusovo*, 30 x 20 cm (napis H.(erz) Iesu)
- *Sv. Trojica*, 27 x 18,5 cm
- *Jezušček*, 19,5 x 13 cm (zrcalno ozadje, napis je uničen)
- *Sv. Janez Krstnik*, 18,5 x 13,5 cm (zrcalno ozadje, napis: S. Johannes)

Vse slike na steklo so v črnih, plitvo profiliranih okvirih.

Slike na steklo ne spadajo med običajen grajski inventar. Priljubljene so bile v 18. in 19. stoletju med kmečkim prebivalstvom. Največ jih je nastalo v prvi polovici 19. stoletja. Večinoma gre za uvožena dela, ki so jo naslikali v čeških in nemških delavnicah. Po Srednji Evropi so jih prodajali potujoči krošnjari. Visele so v "bohkovem kotu", levo in desno ob razpelu, nad mizo v kotu glavnega prostora kmečke hiše.

Grafike

Grafika z motivom pokola nedolžnih otrok v Betlehemu (35,5 x 47 cm) je nastala po sliki flamenskega baročnega slikarja Petra Pavla Rubensa (1577–1640) *Pokol nedolžnih otrok* iz 1635 (Alte Pinakotek, München). Motiv je na bakreno ploščo prenesel risar in bakrorezec Charles Dupuis (1695–1742), ki je deloval v Parizu.

Grafični list je slabo ohranjen. Papir, ki ni bil zaščiteno s steklom, je umazan, potemnel in preperel. Na nekaterih delih ni nanosa barve.

⁹ First, Carlo Maratta in barok na Slovenskem, str. 43.

*Nicolas-Henry Tardieu, Abilova jeza (po sliki Antoina Coypela),
prva četrtina 18. stoletja, bakrorez, 49 x 71 cm.*

*Johann Baptist de Lorraine, Les ruines de l'Attique
(po invenciji Giovannija Paola Paninija), bakrorez, 44,5 x 54 cm.*

Grafika z motivom iz Ilijade (49 x 71 cm) je nastala po sliki francoskega slikarja Antoina Coypela (1661–1722) *La Colère d'Achille* iz 1711 (Musée des Beaux-Arts, Tours). Bakrorezec je bil Nicolas-Henry Tardieu (1674–1749), ki je v prvi četrtini 18. stoletja izdelal več grafik po motivih Coypelovih slik za Galerie du Palais-Royal v Parizu. Bakrorez velja za eno najpomembnejših Tardieujevih del.

Upodobljen je uvodni del Ilijade z Ahilovo jezo nad Agamemnom, ki mu je vzel lepo sužnjo Briseido. Ker se Ahil noče boriti, gre namesto njega v boj njegov najljubši prijatelj Patroklos. Bakrorezčev dodatek je napis pod kompozicijo z grbom v sredini: *Colère d'Achille / Illiade Liv. Premier / Dedié à Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Duc de Chartres premier Prince du Sang / Par son tres humble et tres obeissant Serviteur A. Coypel, Ecurier premier Peintre du Roy Et de SON ALTESSI ROYALE MONSEIGNEUR LE DUC D'ORLEANS Regent du Royaume / Inventé et peint pour le roy par A. Coypel. / Gravé par Nicolas Tardieu*. Grafika je poškodovana (papir je potemnel, predrtnine in raztrganine papirne obrobe).

Dva bakroreza z upodobitvijo antičnih ruševin v Atenah in na grškem polotoku Peloponez sta nastala po predlogah Giovannija Paola Paninija (1691/92–1764/65), ki je deloval v Rimu.

Bakrorez *Les ruines de l'Attique* (44,5 x 54 cm) je vrezal Johann Baptist de Lorraine (1737–ok. 1774). Rezec bakroreza *Le ruines du Peloponese* (44,5 x 54 cm) je bil Pierre François Tardieu (1720–1772). Oba bakrorezca sta delovala v Parizu.

Grafična lista sta poškodovana (na nekaterih mestih ni barvnega nanosa, predrtnine na grafiki z motivom antičnih ruševin na Peloponezu).

Morda lahko ročno kolorirani litografiji s prizoroma Napoleonovih vojnih pohodov (20 x 27 cm) povežemo z manjšo zbirko šestih porcelanskih krožnikov z upodobitvami in datumi Napoleonovih zmag. Napis na grafikah: *Trauriges Bild der Franzosischen Retirade in Thüringen in Der Tod des Grossmarchals Durok, Herzogs von Friaul, bei Hochkirchen den 22ten Mai 1813* (op. vojvoda Furlanije, veliki maršal Gerard Duroc).

Božjepotna podobica sv. Valentina, zavetnika božjepotne cerkve sv. Valentina na Limbarski gori (18 x 12 cm). Robovi papirja so uničeni.

Ročno kolorirana podobica, ki so jo romarji nekoč odnašali domov v spomin na božjo pot, ima slovenski napis: *"PODOBA Svetiga Valentina Muzbenika, na Limbarški gori v'fari Moravški ..."*

Ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf (1835, litografija, 33 x 24 cm, sign. l. sp.: Kriehuber 835) Litografski portret je dala natisniti graška založba

Leykam. Litografijo je poškodovala vlaga.

Slikar in grafik Josef Kriehuber (1800–1876), ki je škofa Wolfa upodobil na bidermajerski način pred veduto Ljubljane v dopasnem izrezu, je deloval na Dunaju. Od leta 1823 se je ukvarjal z litografijo, ki je bila šele v povojih. Po letu 1827 se je vedno bolj posvečal portretni litografiji. Do 1863 je veljal za najpomembnejšega dunajskega portretista (skoraj 3000 portretnih litografij). Da bi ujel bistvene poteze upodobljenca ali dogodka, je večinoma risal naravnost na kamen. Med največjo zaposlenostjo je domnevno risal samo glave, drugo so dopolnjevali njegovi učenci.¹⁰

Podoba pekla – Kolomanov žegen, (začetek 19. stoletja, lesorez, ročno koloriran z lazurnimi barvami, papir, 25 x 33 cm). Na lesorez je nekdo pripisal: *"Zavba" – delo neznanega ljudskega lesorezca okoli leta 1800 (Original – Narodni muzej – Ljubljana)*

Moralna pridiga "Gvišna pot v nebesa" oziroma Kolomanov žegen spada v sklop poljudnih tiskov (hišnih žegnov), ki so viseli v kmečki izbi. Lesorezna ilustracija ima šaljiv podton. Prikazan je pekel. V peklenko žrelo hudič s samokolnico pelje prešušnico, oblečeno v narodno nošo in pokrito z avbo, le vojaku ne more do živega, saj častna smrt na bojnem polju vodi naravnost v nebesa. Eni od vlačug je hudič nastavljal zanko, na skrajnem desnem robu prizora lahkoživka zapeljuje moža, ki ga na poti do pregrešnosti zadržuje angel varuh.

Reprodukcije, tiski (izbor)

- ženska portreta v historičnih kostimih (oleografija, karton, 67 x 54 cm), ki sta bila napačno opredeljena za portreta grofic Lichtenberg.
- oleografija slike hrvaškega historičnega slikarja Otona Ivekovića (1869–1939) *Slovo* (papir, 64 x 94 cm). Gre za motiv slovesa Petra Zrinskega in Frana Krsta Frankopana od Katarine Zrinske v dvorcu Čakovec. Iveković je sliko naslikal leta 1901.
- litografija s prikazi bitk v avstrijsko-pruski vojni 1866 (Blumenau, Nachod, Königgrätz, Monte Vento, Custoza in Vis) ter portretoma nadvojvode Alberta Habsburškega, ki je uspešno vodil vojsko avstrijskega cesarstva v bitki pri Custozi 24. junija 1866, ter admirala Wilhelma von Tegetthoffa, zmagovalca pomorske bitke z Italijani pri Visu 19. julija 1866. Litografijo (51 x 64 cm) je založilo "domoljubno žensko društvo" v Ljubljani, natisnjena je bila na Dunaju (Artistische Anstalt v. Beiffenstein & Rosch in Wien).

Litografija je poškodovana (predrtine in raztrganine papirne obrobe, barva je deloma odstranjena, ni več napisov pod prizori).

¹⁰ Schusser, *Dunajski bidermajer*, str. 161.

Ženska portreta v historičnih kostimih (oleografija, karton, 67 x 54 cm)

Layerjeva slika sv. Janeza Nepomuka

Oltarna slika (olje na platnu, 150 x 95 cm) v kapeli ob vhodu v двореc je signirana in datirana desno spodaj: *Leop. Layer pinxit A 1825*. Avtor slike iz leta 1825 je poznobaročni slikar Leopold Layer (1752–1828), ki je imel slikarsko delavnico v Kranju. Layer je slikal pod vplivom svojega očeta Marka Layerja, Valentina Metzingerja in Johanna Martina Kremser-Schmidta. V zrelem slikarskem obdobju po letu 1810 je na podlagi omenjenih vplivov ustvaril lasten, dokaj prepoznaven slikarski izraz. Poznobarčno in rokokojsko tradicijo je povezoval s klasicističnimi potezami.

Slika¹¹ v lesenem marmoriranem okviru spada med najkvalitetnejša Layerjeva dela.¹² Nastala je v času, ko je bil lastnik Tuštanja Jožef Scaria. Razlog za naročilo Layerjeve slike bi morda lahko poiskali v dejstvu, da so Lichtenbergi prvotno oltarno sliko odnesli s seboj. Oltarni nastavek (plitev polkrožni okvir za sliko) ni dosledno prilagojen naslikani oltarni arhitekturi.

Kompozicija slike je razdeljena na zemeljski in nebesni del. V spodnjem delu Janez Nepomuk v roketu kleči na lesenem podiju. V levi roki ima razpelo. Pred njim ležita bired in odprta knjiga (molitvenik).

Desno spodaj je krajina z mostom čez Vltavo in motivom mučeniške smrti Janeza Nepomuka. Štirje rablji so pravkar vrgli Janeza Nepomuka z mostu. Svetnik leti z razprostrtimi rokami v Vltavo.

Klečeči Janez Nepomuk je dvignil pogled proti Mariji z Jezuškom v naročju, ki sedi na oblakih. Marijana obleka je bogato obarvana (rdeča suknja in moder plašč). Jezušček ima dvignjene in razširjene roke.

Ob Marijinih nogah je puto, ki drži kazalec desne roke na ustnicah (znamenje svetnikove spovedne molčečnosti). V levi roki ima palmovo vejico (simbol mučeništva). Puto nad svetnikovo glavo dviguje nimb s petimi zvezdami. Pet zvezd okrog svetnikove glave naj bi po legendi zaznamovalo kraj njegove mučeniške smrti. Med oblaki so naslikane angelske glave s krili.

Profesor slavistike in poljudnoznanstveni pisatelj Makso Pirnat (1875–1933), ki je bil rojen v dvorcu Tuštanj, je sliko opisal z naslednjimi besedami: "Slikar je imel pri osnutku gotovo pred očmi kako potezo iz življenja sv. Janeza Nepomuka; svetnik je posebno častil Mater božjo; ker je čutil, da ga čaka mučeniška smrt, je romal v Boleslav, se priporočil pred ondotno slovečo podobo Matere božje¹³ varstvu nebeške kraljice in se pripravil za poslednji boj. In kar je videl sv. Janez v goreči molitvi v duhu pred sabo, to je hotel upodobiti slikar na strani s tem, da je tudi naslikal smrt sv. Janeza. Vrlo se je posrečila slikarju kompozicija; barve so srečno izbrane, ljubka so lica angelov; obraz sv.

¹¹ Slika je bila ob prenovi kapele restavrirana v restavratorskem ateljeju Zavoda za varstvo kulturne dediščine – Območna enota Kranj (akad. slikar – restavrator specialist Tone Marolt). Slika je bila napeta na novo platno in očiščena, poškodbe so bile retuširane.

¹² Pirnat, Slika sv. Janeza Nepomuka, str. 49; Cevc, Slikar Leopold Layer, str. 192.

¹³ Bronasti relief Marije z Jezusom v romarskem kraju Stara Boleslav, 20 km SV od Prage. Danes v tamkajšnji zgodnjebaročni katedrali Marijinega vnebohoda.

Janeza je tak, kakor ga večkrat vidimo na drugih podobah njegovih."¹⁴

Teolog, doktor cerkvenega prava in generalni vikar praške nadškofije Jan (Janez) Nepomuk (ok. 1340/1350–1393) je eden najbolj čaščenih svetnikov v srednjeevropskem prostoru. Med spori češkega kralja Věnceslava IV. s praškim nadškofom Janom Jenštejnom ga je kralj dal usmrtiti. Legenda pojasnjuje mučeniško smrt Janeza Nepomuka na naslednji način: češki kralj Věnceslav naj bi dal Janeza Nepomuka mučiti in ponoči 20. marca 1393 vreči v Vltavo zvezanih rok in nog, ker ni hotel prelomiti spovedne molčečnosti in izdati spovedno priznanje kraljice Ivane. Čaščenje sv. Janeza Nepomuka se je razširilo zlasti po betifikaciji 1721 in kanonizaciji 1729.

France Stelè je opozoril na podobnost z Layerjevimi deli v cerkvah v Tunjicah in na Homcu pri Kamniku,¹⁵ Anica Cevc pa na daljni vpliv slike Valentina Metzingerja Povelicanje sv. Frančiška Saleskega iz 1753 (Narodna galerija v Ljubljani) in na vpliv Martina Johanna Kremser-Schmidta, ki se odraža zlasti v tehnični izvedbi.¹⁶

Leopold Layer, Sv. Janez Nepomuk, 1825, olje na platnu, 150 x 95 cm.

Značilnosti, ki jih najpogosteje srečamo na slikah sv. Janeza Nepomuka iz 18. stoletja (baročni svetlo-temni kontrast, kompozicijska razgibanost, alegoričnost, patos, čutnost, poduhovljenost) so nadomestili zadržanost, ljubkost in sijoče barve. Layer je baročno dinamiko močno umiril. Barvno je slika svetla.

Osrednji motiv slike je soočenje Janeza Nepomuka z Marijo in Jezusom. Kompozicijsko jasno zasnovana in ikonografsko enostavna oltarna slika se morda navezuje na motiviko fresk (prizori iz svetnikovnega življenja, mučenje, smrt in apoteoza), ki so jih tako kot gradnjo grajske kapele naročili Lichtenbergi. V polkrožno oblikovanem oltarnem delu sta levo in desno od oltarne slike večja prizora Nepomukovega mučeništva (mučenje svetnika z ognjem, rablja mečeta svetnika v Vltavo). Vrh oltarne apside je naslikano Božje oko. Na oboku ladje je naslikano Povelicanje sv. Janeza Nepomuka, Bog Oče in Bog Sin v nebesih sprejemata povelicanega svetnika, ki ga na oblakih nosijo angelci. Freske so nastale že v 18. stoletju (najbrž po letu 1721¹⁷ ali 1772¹⁸).

Miniaturni križev pot v grajski kapeli (kolorirani bakrorezi, lepljeni na staro steklo,¹⁹ 27 x 20 cm) naj bi podaril papež Inocencij (?), ki naj bi domnevno izšel iz rodbine Lichtenbergov.²⁰

LITERATURA

- Cevc, Anica: Slikar Leopold Layer. *Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta 2*, 1952.
- Cevc, Anica: *Valentin Metzinger (1699–1759), življenje in delo baročnega slikarja*. Ljubljana : Narodna galerija, 2000.
- Furlan, Katarina: *Konserviranje in restavriranje portreta Amalije in Maksimilijane Škarja*, diplomsko delo na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje (mentorica Tamara Trček Pečak, somentor Lucija Močnik Ramovš). Ljubljana, 2007.
- Golob, France: *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, 1978 (magistrska naloga).
- Lavrič, Ana: Sv. Janez Nepomuk na odru ljubljanskega jezuitskega gledališča in podobe iz njegovega življenja v kapeli gradu Tuštanj. *Liturgia theologia prima, Zbornik ob 80-letnici profesorja Marijana Smolika*. Ljubljana : Teološka fakulteta, Družina, Celje in Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana 2008.

¹⁷ Lavrič, Sv. Janez Nepomuk na odru ljubljanskega jezuitskega gledališča, str. 442.

¹⁸ Leben, Figuralne stenske poslikave, str. 188.

¹⁹ Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, str. 447.

²⁰ Veber, Odprta vrata vsakomur, str. 4. Med reprodukcijami v gradu je samo portret papeža Pija IX. (najbrž po sredini 19. stoletja, tisk, papir, 62 x 47 cm).

¹⁴ Pirnat, Slika sv. Janeza Nepomuka, str. 48–49.

¹⁵ Stelè, Terenski zapiski, Zap. LXXXIV, 1933, 44.

¹⁶ Cevc, Slikar Leopold Layer, str. 192.

- Lavrič, Leon: *Odsev blišča Moravskih gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.
- Leben, Nika: Figuralne stenske poslikave na Gorenjskem, odkritja zadnjih let. *Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta*, 34, 1998, str. 160–191.
- Neues allgemeines Künstler-Lexikon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Lithographen, Formschneider, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter etc.*, 2. Auflage Unveränderter Abdruck der 1. Auflage 1835–1852 (uredil Georg Kaspar Nagler). Linz a. D. 1904–1924.
- Pirnat, Makso: Iz Moravč, dné 11. avgusta (400 letnica gradú Tustana). *Slovenec*, 10. avgust 1890, št. 185, str. 3.
- Pirnat, Makso: Slika sv. Janeza Nepomuka v kapelici gradu Tustan pri Moravčah, naslikal Leopold Layer. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 17, 1907, str. 48–49.
- Schusser, Adalbert: *Dunajski bidermajer* (katalog razstave). Narodna galerija v Ljubljani, 1981.
- Stelè, France: *Terenski zapiski*, Zap. LXXXIV, 1933, 44. RS Ministrstvo za kulturo, INDOK center.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Druga knjiga, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Moravče : odbor za izdajo knjige, 1979.
- Veber, Alenka: Odprta vrata vsakomur / Blagoslov opatijske kapele na Tuštanju pri Vrhpolju. *Družina* 43/37, 25. 9. 1994, str. 4.

ZUSAMMENFASSUNG

Gemälde und Graphiken auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Die Provenienz der Gemälde, Graphiken und gedruckten Reproduktionen in den Räumen des südlichen Trakts ist zum Großteil unbekannt. Darunter befinden sich keine Werke der bildenden Kunst, die das Schloss Ende des 17. Jahrhunderts und im 18. Jahrhundert schmückten, als sich das Schloss in Besitz der Grafenfamilie Lichtenberg befand. Die anfangs genannten Werke dürften nach 1800 auf das Schloss gelangt sein.

Der neue Schlossherr Ignaz Scaria stattete das Schloss auch mit dem Porträt seiner Gemahlin Johanna (geb. Widmayer) aus, ferner mit zwei Porträts ihrer Verwandten, die im Jahr 1796 von Johann

Andreas Herrlein (um 1739–1817) gemalt wurden. Die Porträts sind an der Rückseite signiert und datiert, auch mit dem Geburtsjahr der porträtierten Personen versehen.

In der Sammlung treten einige Andachtskompositionen hervor. Das Gemälde *Der Tod des hl. Franz Xaver* befand sich ursprünglich auf dem Franz-Xaver-Altar in der Peter-und Paul-Kirche in Oberfeld (Vrhpolje). Die Entstehung des Gemäldes kann mit der Heiligenverehrung in der Kirche des hl. Franz Xaver in Radmirje bei Oberburg (Gornji Grad) in Zusammenhang gebracht werden. Das Gemälde mit dem Tod des Heiligen als Motiv wurde für die Kirche in Radmirje 1715 von Johann Michael Rainwaldt gemalt. Seine Popularität wurde durch Andachtsbilder verbreitet. Nach der graphischen Vorlage des Gemäldes von Rainwaldt dürfte auch das Gemälde aus der Kirche in Oberfeld entstanden sein.

Das Gemälde des hl. *Vincentius Ferrerius* befindet sich auf Schloss Tuffstein erst seit einem Vierteljahrhundert. Es gehört zu einer Serie verwandter Darstellungen, die im 18. Jahrhundert unter dem Einfluss des römischen Malers und Graphikers Carlo Maratta (1625–1713) entstanden sind.

Unter den Graphiken treten graphische Blätter aus dem 18. Jahrhundert hervor: eine Graphik mit dem Motiv des Bethlehemitischen Kindermordes (Kupferstecher Charles Dubois nach einem Gemälde des flämischen Barockmalers Peter Paul Rubens von 1635), eine Graphik mit einem Motiv aus der Ilias, *Achilles Zorn* (Kupferstecher Nicolas-Henry Tardieu nach dem Gemälde des französischen Malers Antoine Coypel *La Colère d'Achille* von 1711), zwei Kupferstiche mit Darstellungen antiker Ruinen nach Vorlagen von Giovanni Paolo Panini (Kupferstecher Johann Baptist de Lorraine, Pierre François Tardieu). Einge Gemälde und Graphiken befinden sich in schlechtem Zustand.

Das signierte und datierte Altarbild (des hl. *Johannes von Nepomuk* aus dem Jahr 1825 (in der Kapelle am Schlosseingang gehört zu den besten Schöpfungen des spätbarocken Malers Leopold Layer (1752–1828). Es entstand in einer Zeit, wo Joseph Scaria Schlossbesitzer war. Charakteristika, denen man am häufigsten auf Darstellungen des hl. Johann Nepomuk aus dem 18. Jahrhundert begegnet, werden hier durch Ehrfurcht, Anmut und leuchtende Farben ersetzt. Bei Layer hat die barocke Dynamik eine starke Beruhigung erfahren. Das zentrale Motiv stellt die Begegnung Johann Nepomuks mit Maria und Jesus dar. Das kompositorisch klar konzipierte und ikonographisch einfach dargestellte Altarbild lehnt sich vielleicht an die Motive der Fresken in der Kapelle an.